

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

МЕДИНСЬКА НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 330:061.66:631.1

**ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ІНСТИТУТИ**

08.00.06 «Економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища»

Реферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2023

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Роботу виконано в Національному університеті біоресурсів і природокористування України Міністерства освіти і науки України

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
академік НААН,
ДРЕБОТ Оксана Іванівна,
Інститут агроекології і природокористування НААН,
директор

доктор економічних наук, професор
ТАРАТУЛА Руслана Богданівна,
Львівський національний університет
природокористування,
завідувач кафедри земельного кадастру

доктор економічних наук, професор
СТЕГНЕЙ Маріанна Іванівна,
Мукачівський державний університет,
професор кафедри економіки та фінансів

Захист відбудеться «17» листопада 2023 року о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.004.20 у Національному університеті біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, навчальний корпус № 3, кімната 301

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус №4, кімната 41а

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Іван ОПЕНЬКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Надмірний еколого-деструктивний та природоруйнівний вплив війни на здоров'я і життєдіяльність населення та на природні комплекси, волатильність глобальних ринків природної сировини, загострення природно-ресурсних обмежень соціально-економічного розвитку окремих країн та частин світу, модернізація глобальної природоохоронної архітектоники, диверсифікація джерел виробництва паливно-енергетичних ресурсів сформувавши передумови для перегляду пріоритетів регуляторного впливу на суб'єкти виробничо-господарської діяльності і домогосподарства в галузі освоєння природно-ресурсного потенціалу та впливу на довкілля. Такого роду регуляторний вплив на природокористувачів набуде прийнятних рівнів ефективності за умови упорядкування методів, інструментів, способів і важелів впливу в сучасному економічному механізмі природокористування.

В умовах української дійсності модернізація економічного механізму природокористування має детермінуватися вимогами децентралізаційних процесів, які зумовили необхідність посилення дієвості впливу природоексплуатаційної та природоохоронної діяльності на соціально-економічне піднесення територіальних громад. Визріла доцільність удосконалення економічного механізму природокористування на рівні територіальних громад через доповнення ряду методів, інструментів і важелів комплексом стимулів, які спонукатимуть природокористувачів підвищувати рівень комплексності використання природної сировини та забезпечувати комерціалізацію екосистемних послуг, що продукуються природними біогеоценозами.

Також економічний механізм природокористування на рівні територіальних громад має охоплювати комплекс методів та інструментів, які даватимуть змогу впроваджувати у практику регуляторного впливу на діяльність природокористувачів кращі іноземні практики природокористування та базові положення міжнародних природоохоронних конвенцій.

Фундаментальні засади та сутнісні характеристики формування економічного механізму природокористування в умовах українських реалій розглядаються у працях О. Алімова, Н. Андрєєвої, О. Балацького, В. Бардася, І. Бистрякова, П. Борщевського, Б. Буркинського, І. Вахович, О. Веклич, В. Геєця, В. Голяна, Б. Данилишина, С. Дорогунцова, О. Дребот, А. Карпука, С. Кваші, Д. Клинового, А. Коваленка, Я. Ковалю, В. Кравціва, Л. Левковської, Ю. Лупенка, А. Мартина, Л. Мельника, І. Лукінова, В. Міщенко, Л. Новаковського, І. Новаковської, І. Опенька, О. Попової, І. Синякевича, Ю. Стадницького, М. Стегней, І. Сторонянської, Ю. Туниці, О. Фурдичка, Є. Хлобистова, О. Шкуратова та інших. Водночас не повною мірою встановлено причинно-наслідкові зв'язки між окремими складовими інституціональних перетворень у природно-ресурсному секторі, зокрема між процесами децентралізації влади й реформи місцевого самоврядування та специфікацією методів, інструментів і важелів економічного механізму природокористування на різних таксономічних рівнях.

Враховуючи виклики воєнного часу і вимоги післявоєнного відновлення економіки України та необхідність зміцнення енергетичної самодостатності країни, ключовою ланкою економічного механізму природокористування має виступати економічний механізм ресурсозбереження та енергоефективного природокористування, який стимулюватиме процеси підвищення рівня утилізації вторинної природної сировини і виробництва на цій основі різноманітних видів біологічного палива. Наукові напрацювання О. Губанової, О. Дзюбенка, О. Ігнатенка, Ю. Маковецької, Т. Миклуша, В. Міщенко, Т. Омеляненка, І. Сотник, С. Харічкова та інших мають бути доповнені теоретико-методологічними підходами і прикладними пропозиціями стосовно формування інституціонального забезпечення територіальних систем фінансово-економічного регулювання модернізації систем поводження з відходами, найперше в контексті їх утилізації та виробництва на цій основі енергетичних продуктів.

З огляду на те, що останніми роками було здійснено інституціоналізацію ринку земель сільськогосподарського призначення та дерегуляцію земельних відносин, важливим елементом економічного механізму природокористування, передусім на рівні територіальних громад, виступає система стимулювання екологобезпечного землекористування. У працях В. Будзяка, О. Будзяк, Л. Гунько, Д. Добряка, Й. Дороша, О. Дорош, Т. Євсюкова, І. Ковальчука, А. Кошеля, І. Купріянич, А. Мартина, Л. Новаковського, І. Новаковської, А. Полтавця, А. Попова, С. Рогач, В. Савчука, О. Сакаль, М. Ступеня, Р. Ступеня, А. Третяка, В. Третяк, Н. Третяк, О. Цвяха та інших виокремлюються складові економічного механізму природокористування у сфері господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу, але не повною мірою відображено набір інструментів економічного стимулювання екологобезпечного землекористування в умовах запуску ринку земель сільськогосподарського призначення та дерегуляції земельних відносин. У теперішніх умовах диверсифікація методів та інструментів економічного стимулювання екологобезпечного землекористування виступає необхідною передумовою і складовою модернізації економічного механізму природокористування, особливо на рівні територіальних громад.

Доцільність поглиблення теоретико-методологічних підходів і становлення інституціонального підґрунтя формування економічного механізму природокористування з урахуванням наслідків і вимог прискорення інституціональних перетворень, насамперед децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, зокрема завершення процесу укрупнення територіальних громад, обов'язковості імплементації базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій і природно-ресурсних директив Європейського Союзу, а також з урахуванням екзогенних військових загроз та ендегенних енергетичних викликів, а саме в галузі регуляторного впливу на процеси утилізації вторинної природної сировини й виробництва на цій основі різноманітних видів біологічного палива, і визначили тему, мету та завдання дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Положення, висновки та рекомендації, викладені у дисертації, пов'язані з реалізацією Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» (затвердженої Указом Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р.) у сфері забезпечення енергонезалежності країни, зокрема щодо реалізації проектів з використанням альтернативних джерел енергії, а саме різноманітних видів біологічного палива.

Наукові результати, теоретичні положення та висновки дисертації безпосередньо пов'язані з тематикою науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема із бюджетною темою «Соціально-економічні виклики, реалізація та вдосконалення законодавства України у контексті сталого розвитку» (договір № БФ/39-2021), у межах якої автором розроблено концепт формування економічного механізму природокористування в умовах поглиблення децентралізації.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розроблення теоретичних засад, методологічного інструментарію та інституціонального забезпечення формування економічного механізму природокористування з урахуванням викликів воєнного часу, вимог післявоєнного відновлення національного господарства України та наслідків поглиблення децентралізаційних процесів.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання:

- розкрити сутність, обґрунтувати принципи та визначити складові інституціоналізації економічного механізму природокористування в сучасних умовах;
- сформувати концептуальний підхід до структуризації економічного механізму природокористування з урахуванням наслідків поглиблення децентралізації та викликів воєнного і повоєнного часу;
- запропонувати авторський підхід до ідентифікації типів економічного механізму природокористування з урахуванням вимог децентралізації;
- проаналізувати основні тенденції акумуляції, розподілу й цільового використання рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів і екологічного податку в розрізі публічних бюджетів України;
- визначити рівень результативності й ідентифікувати набір основних предикторів фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища в системі функціонування економічного механізму природокористування;
- розробити архітектоніку економічного механізму природокористування на різних таксономічних рівнях з урахуванням впливу глобального та національного інституціонального середовища;
- обґрунтувати науково-теоретичні підходи до вибору пріоритетів удосконалення економічного механізму природокористування на національному, регіональному, місцевому і локальному рівнях;
- сформувати концепт використання диференційованого підходу до побудови децентралізованої моделі фінансово-інвестиційного забезпечення

природоохоронної та природоексплуатаційної діяльності на рівні територіальних громад;

- розкрити зміст, виявити воєнні, секторальні, інституціональні і фінансові передумови формування компонентної структури економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування в умовах децентралізації;

- розробити теоретичне підґрунтя та прикладний інструментарій інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження й енергоефективного природокористування як базової ланки економічного механізму природокористування на рівні територіальних громад;

- сформувати механізм фінансового забезпечення прямої та непрямой бюджетної підтримки екологізації землекористування з урахуванням наслідків дерегуляції земельних відносин і децентралізації управління природокористуванням;

- систематизувати пріоритети трансформації економічного стимулювання екологобезпечного землекористування в умовах формування децентралізованої моделі економічного механізму природокористування;

- розробити інструментарій трансформації методів та інструментів стимулювання екологобезпечного землекористування в контексті модернізації економічного механізму природокористування на рівні територіальних громад.

Об'єктом дослідження є процеси формування економічного механізму природокористування в Україні в умовах децентралізації та з урахуванням вимог і викликів воєнного й повоєнного часу.

Предметом дослідження виступають теоретико-методологічні підходи до вибору пріоритетів модернізації економічного механізму природокористування на різних таксономічних рівнях в Україні з урахуванням децентралізаційних процесів, наслідків формування сучасної глобальної природоохоронної архітекτονіки та вимог воєнного і повоєнного часу.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою проведеного дослідження виступають базові положення економіки природокористування, екологічного менеджменту, інституціональної теорії та неоінституціоналізму, а також сучасні концепції фіскального регулювання господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу й охорони довкілля. Для досягнення мети та вирішення завдань дисертації використано загальні і спеціальні методи наукового пізнання: *аксіоматичний метод* – для визначення сутності та прикметних рис економічного механізму природокористування на різних таксономічних рівнях; *метод узагальнення* – для критичного осмислення теоретичних напрацювань вітчизняних та іноземних вчених щодо специфікації методів та інструментів економічного механізму природокористування; *метод систематизації* – для виокремлення складових економічного механізму природокористування; *абстрактно-логічний метод* – для обґрунтування фундаментальних цілей модернізації економічного механізму природокористування з урахуванням наслідків децентралізаційних процесів; *економіко-статистичний метод* – для аналізу й оцінювання основних тенденцій надходжень рентної плати та плати за використання природних ресурсів і

екологічного податку до публічних бюджетів, а також базових трендів фінансування природоохоронної діяльності; *метод порівняльного аналізу* – для визначення величини надходжень природно-ресурсних та екологічних платежів до державного й місцевих бюджетів, а також обсягів фінансування капітальних природоохоронних інвестицій і поточних природоохоронних витрат у порівнянних цінах; *метод кореляційно-регресійного аналізу* – для визначення зв'язку між обсягами фінансово-економічного забезпечення природоохоронної діяльності й основними чинниками, що детермінують величину сукупних природоохоронних витрат; *інституціональний аналіз* – для визначення набору інститутів-правил та інститутів-організацій, необхідних для удосконалення регуляторного впливу на процеси господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу й охорони довкілля; *метод сходження від абстрактного до конкретного* – для обґрунтування набору методів економічного стимулювання екологічно безпечного землекористування в умовах запуску ринку сільськогосподарських земель і дерегуляції земельних відносин.

Інформаційну базу дослідження становлять матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Державної податкової служби України, Державного агентства водних ресурсів України, Державного агентства лісових ресурсів України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація сукупністю отриманих результатів вирішує важливу наукову проблему формування економічного механізму природокористування в умовах воєнного часу та поглиблення децентралізаційних процесів в Україні. Найважливіші наукові результати дисертаційного дослідження, що характеризуються новизною і виносяться на захист, полягають у такому:

вперше:

– розроблено теоретико-методологічні засади формування економічного механізму природокористування в умовах поглиблення децентралізації та з урахуванням вимог воєнного й повоєнного часу, імперативною базою яких виступає комплекс принципів, що визначають специфікацію складових формальної та неформальної інституціоналізації, яка детермінує набір методів, інструментів і важелів регуляторного впливу на процеси господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, утилізації вторинної природної сировини й охорони навколишнього природного середовища;

– сформовано теоретичну платформу типізації економічного механізму природокористування, яка передбачає виокремлення м'якого «наздоганяючого», стимулюючого природоохоронні виробництва, жорсткого «пригнічуючого» та випереджального типу, що дасть змогу при інституціоналізації конкретного типу економічного механізму природокористування врахувати наслідки переформатування глобальної природоохоронної архітекtonіки, інституціональні «розриви» між вітчизняною практикою регуляторного впливу на природокористувачів і передовими іноземними практиками, вимоги поглиблення децентралізації і трансформації

системи управління природними ресурсами та виклики воєнного та повоєнного часу;

– розроблено архітектуру економічного механізму природокористування з урахуванням впливу глобального та національного інституціонального середовища функціонування природно-ресурсного сектору (глобальна природоохоронна архітектура, кон'юнктура світових сировинних ринків, євроінтеграційний вектор розвитку України, децентралізація влади й реформа місцевого самоврядування), яка охоплює бюджетно-податкову, грошово-кредитну, регламентно-дозвільну та консультативну складові, розвиток яких передбачає реалізацію комплексу фундаментальних цілей задля повоєнної модернізації природно-ресурсного сектору, уникнення проявів «голландської хвороби» та «ресурсного прокляття» національної економіки;

удосконалено:

– концептуальний підхід до структуризації економічного механізму природокористування, який, на відміну від існуючого, охоплює спектр інструментів, фінансово-економічних та управлінсько-економічних методів і важелів (фінансово-економічних стимулів і фінансово-економічних санкцій), які забезпечують вилучення, розподіл та цільове використання акумульованих природно-ресурсних (рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів) та екологічних (екологічного податку, штрафів і пені за порушення природоохоронного законодавства) платежів, а також визначають форми наповнення та використання коштів фінансових фондів природоохоронного спрямування (бюджетних і позабюджетних публічних фондів, спеціальних фондів у публічних бюджетах, приватних позабюджетних фондів, іноземних фондів);

– методичний інструментарій забезпечення цільового використання екоресурсних платежів (рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів і екологічного податку), акумульованих у публічних бюджетах, на фінансування публічних природоохоронних витрат, який, на відміну від існуючих, передбачає розрахунок рівня покриття публічних природоохоронних видатків екоресурсними платежами, що надійшли до Зведеного бюджету України, та визначення резервів нарощення обсягів фінансування публічних капітальних і поточних природоохоронних витрат;

– концепт використання диференційованого підходу до побудови децентралізованої моделі фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної та природоексплуатаційної діяльності в міських і сільських територіальних громадах з ідентифікацією основних та допоміжних джерел наповнення публічних фондів екологічного спрямування, який, на відміну від існуючих, враховує існуючу асиметрію в рівнях концентрації коштів у публічних бюджетах сільських і міських територіальних утворень;

– авторський підхід до формування компонентної структури економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування в умовах воєнного часу, який, на відміну від існуючих, враховує базові передумови функціонування систем вторинного ресурсокористування та передбачає диверсифікацію джерел фінансування

проектів модернізації сфери поводження з відходами через розширення інституціонального підґрунтя участі органів місцевої влади в реалізації угод публічно-приватного партнерства та забезпечення цільового використання коштів, акумульованих у публічних бюджетах внаслідок адміністрування екологічного податку за розміщення відходів та за викиди і скиди шкідливих речовин;

– механізм фінансування охорони земель на регіональному рівні, який, на відміну від існуючих, передбачає створення мережі обласних фондів охорони земель на основі акумуляції частини земельної ренти (10 % плати за землю, 30 % коштів від продажу земель державної та комунальної власності, 100 % коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва) і її подальшого використання для надання прямої та непрямої бюджетної підтримки землевласникам і землекористувачам, які здійснюють комплекс земельних поліпшень;

– інструментарій трансформації економічного стимулювання екологобезпечного землекористування як базового елемента економічного механізму природокористування на рівні територіальних громад, який, на відміну від існуючих, враховує існуючі глобальні та національні передумови (Нова кліматична угода, заплановане запровадження ЄС прикордонного вуглецевого коригування, імплементація Глобальних Цілей сталого розвитку і Спільної сільськогосподарської політики ЄС, інституціоналізація ринку земель сільськогосподарського призначення, дерегуляція земельних відносин) та забезпечує диверсифікацію методів та інструментів стимулюючого впливу на землевласників і землекористувачів, що дасть змогу розширити масштаби збереження та відтворення земельно-ресурсного потенціалу й отримати додатковий еколого-економічний ефект (відновлення традиційної спеціалізації окремих адміністративних районів, дотримання сівозмін, рекультивация порушених земель, створення захисних лісосмуг, підвищення рівня лісистості, збереження водно-болотних угідь);

набули подальшого розвитку:

– методичні підходи до визначення рівня результативності фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища, які передбачають детермінацію впливу на сумарну величину природоохоронних витрат надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів і екологічного податку до публічних бюджетів та загальної величини капітальних інвестицій загалом по економіці України на основі використання прийомів регресійно-кореляційного моделювання, що дає змогу виявляти резерви нарощення обсягів фінансування капітальних і поточних природоохоронних видатків та прогнозувати темпи росту сукупних природоохоронних витрат;

– науково-теоретичні підходи до вибору пріоритетів удосконалення економічного механізму природокористування на національному (держава), регіональному (область, район), місцевому (територіальна громада), локальному (підприємство) рівнях у повоєнний період, враховуючи

інституціональне підґрунтя регуляторного впливу на природокористувачів і вимоги посилення обороноздатності та господарської самодостатності країни;

– інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження й енергоефективного природокористування як базової ланки економічного механізму природокористування на рівні територіальних громад, яка передбачає формування інституціонального середовища активізації ресурсозберігаючих та енергозберігаючих процесів і впровадження сучасних інституціональних форм підприємницької діяльності у сфері вторинного ресурсокористування, що дасть змогу сформувати виробничо-технічну та фінансову базу для розвитку біоенергетичного сектору, декарбонізації відтворювальних процесів, забезпечення вуглецевої нейтральності, мінімізації глобального потепління, економії первинної природної сировини, зменшення залежності національної економіки від викопних вуглеводнів;

– систематизація пріоритетів трансформації економічного стимулювання екологобезпечного землекористування в умовах формування децентралізованої моделі економічного механізму природокористування, яка виокремлює пріоритети, що мають інституціоналізовані форми й методи бюджетно-податкового та грошово-кредитного забезпечення, а також пріоритети, які потребують формальної і неформальної інституціоналізації.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення, прикладні розробки, висновки і пропозиції, викладені в дисертації, мають важливе практичне значення для доповнення сучасними методами, інструментами й важелями регуляторного впливу на природокористувачів економічного механізму природокористування, який функціонує в Україні на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Розроблені автором концептуальні підходи щодо трансформації економічного механізму природокористування на місцевому рівні, які передбачають диверсифікацію фінансово-економічних та управлінсько-економічних методів регуляторного впливу на природокористувачів, що дозволить забезпечити більш дієвий розподіл і цільове використання акумульованих природно-ресурсних (рентної плати й плати за використання інших природних ресурсів) та екологічних платежів (екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища, штрафів і пені за порушення природоохоронного законодавства) в системі бюджетів територіальних громад, використовуються у діяльності Корюківської міської ради (довідка № 297/04-03 від 27.04.2023 р.).

Отримані у дисертації результати, які стосуються ідентифікації глобальних і національних інституціональних передумов та обґрунтування пріоритетів економічного стимулювання екологобезпечного землекористування в умовах інституціоналізації ринку сільськогосподарських земель і дерегуляції земельних відносин, використано Інститутом агроекології і природокористування НААН у процесі виконання наукової теми «Розроблення стратегічної моделі еколого-економічного управління природними ресурсами в агросфері», номер державної реєстрації 0116U000341, 2016–2020 рр. (довідка № 79 від 22.03.2023 р.).

Результати дисертації, які стосуються інституціоналізації додаткових бюджетно-податкових інструментів стимулювання розширеного відтворення біорізноманіття, економії природної сировини, утилізації вторинних природних ресурсів і розвитку органічних сільськогосподарських виробництв, використано при виконанні Регіональної екологічної програми «Екологія 2016–2022» та при формуванні Регіонального плану управління відходами у Волинській області до 2030 року (довідка № 719/51/2-23 від 25.05.2023 р.).

Сформовані в дисертації науково-теоретичні засади систематизації пріоритетів і формування інструментарію трансформації економічного стимулювання екологобезпечного землекористування як базового елемента економічного механізму природокористування, а також концептуальні підходи до інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження й енергоефективного природокористування використовуються у навчальному процесі при підготовці лекційного матеріалу з дисциплін «Інвестиційний аналіз» та «Регулювання ринку земель та нерухомості» для підготовки фахівців ОПП «Геодезія та землеустрій» за спеціальністю 193 «Геодезія та землеустрій» у Національному університеті біоресурсів і природокористування України (акт впровадження від 27.04.2023 р.).

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки та пропозиції належать особисто автору та є його науковим доробком. Дисертація є самостійно виконаною завершеною та логічно упорядкованою науковою працею. У дисертації розв'язана важлива наукова проблема – розроблено теоретичні засади, методологічний інструментарій та інституціональне забезпечення економічного механізму природокористування з урахуванням вимог воєнного та повоєнного часу і пріоритетів та наслідків поглиблення децентралізаційних процесів.

Наукові результати дисертації є внеском у розвиток теорії та методології економіки природокористування і охорони навколишнього середовища. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які одержані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та результати дисертації апробовано на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Управління земельними ресурсами в умовах децентралізації влади: стан, проблеми та перспективи їх вирішення» (м. Київ, 2016 р.); IV Міжнародній конференції «Інноваційні екотехнології, підприємництво та регіональний розвиток» (м. Каунас, 2018 р.); Науково-практичній конференції «Визначальні дослідження у сучасному світі економіки» (м. Запоріжжя, 2022 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Етапи змін в економіці: наука, інновації, бізнес-розвиток» (м. Київ, 2022 р.); Науково-практичній конференції «Наукові дослідження в сучасному світі економіки» (м. Дніпро, 2022 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Використання й охорона земельних ресурсів: актуальні питання науки та практики» (м. Львів, 2022 р.); XX Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції

розвитку» (м. Бухарест, 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка, фінанси, облік та право: актуальні проблеми теорії та практики» (м. Полтава, 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування економіки в контексті міжнародного співробітництва: механізми та стратегії» (м. Запоріжжя, 2022 р.); III міжнародній науковій конференції «Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень» (м. Луцьк, 2022 р.); Всеукраїнській міждисциплінарній науково-практичній конференції «Трансформаційні процеси в умовах війни та післявоєнного періоду» (м. Чернігів, 2022 р.); Міжнародному урбаністичному форумі «Економіка відновлення міст» (м. Київ, 2023 р.); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток, освіта, культура: інтеграційні тенденції в сучасний світ» (м. Осло, 2023 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Використання й охорона земельних ресурсів та туристично-рекреаційний потенціал територій» (м. Львів, 2023 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Девелопмент нерухомості: інновації та трансформації» (м. Київ, 2023 р.);

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 45 наукових праць, з яких 29 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 5 статей у періодичних наукових виданнях, включених до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України та/або у закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, 11 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 524 сторінки комп'ютерного тексту, що містить 5 таблиць і 29 рисунків та 11 додатків. Список використаних джерел складається із 400 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, відображено їх апробацію та особистий внесок здобувача.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади формування економічного механізму природокористування в нових інституціональних умовах**» розкрито сутність і генезис економічного механізму природокористування, обґрунтовано принципи, виокремлено особливості інституціоналізації та наведено структуру сучасного економічного механізму природокористування, визначено типи економічного механізму природокористування з урахуванням вимог децентралізації, представлено вплив глобальної природоохоронної архітекτονіки на формування економічного механізму природокористування в Україні.

Дослідження показали, що економічний механізм природокористування являє собою логічно упорядковану сукупність інституціоналізованих методів,

способів, інструментів і важелів бюджетно-податкового, грошово-кредитного, регламентно-дозвільного та консультативного регулювання процесів розширеного відтворення й господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, охорони навколишнього природного середовища (обмеження викидів і скидів шкідливих речовин та впорядкування місць розміщення відходів), вторинного ресурсокористування, виробництва різноманітних видів біологічного палива, рекреаційного природокористування.

У роботі встановлено, що відправним пунктом формування економічного механізму природокористування в сучасних умовах є обґрунтування нового комплексу принципів (системності, пропорційності, плановірності, невиснажливості, децентралізації, конвергенції, синергії, інституціональної узгодженості й отримання глобальних вигод), які мають бути враховані у процесі здійснення формальної та неформальної інституціоналізації методів, інструментів і важелів регуляторного впливу на природокористувачів, щоб максимально уникнути появи інституціональних «розривів» та інституціональних «пасток» у модернізованій національній архітектоніці управління природними ресурсами й охороною довкілля.

В умовах поглиблення децентралізації та активізації міжнародної природоохоронної діяльності економічний механізм природокористування охоплює комплекс бюджетних, податкових, митних, кредитних, іпотечно-заставних, фондів, інвестиційних, страхових інструментів та інструментів публічно-приватного партнерства, фінансово-економічних та управлінсько-економічних методів і важелів (фінансово-економічних стимулів та фінансово-економічних санкцій) (рис. 1). Поєднання зазначених методів, інструментів і важелів забезпечує акумуляцію рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, екологічного податку й інших податкових і неподаткових платежів у публічних бюджетах, а також їхній перерозподіл у сфері формування фондів фінансування природоексплуатаційних і природоохоронних проєктів.

Певний детермінуючий вплив на набір методів, інструментів і важелів економічного механізму природокористування здійснюють структурні зрушення в господарському комплексі України. В умовах російської агресії українські владні інститути мають прискорити трансформацію економічного механізму природокористування, щоб здійснити екологічний реінжиніринг зруйнованих війною об'єктів природоохоронної інфраструктури, зберегти нащадкам природне багатство країни й екологічнобезпечне довкілля.

Вибір типу економічного механізму природокористування має враховувати воєнні та повоєнні виклики екологізації відтворювальних пропорцій і вимоги базових положень нової глобальної природоохоронної архітектоніки. З огляду на це у дисертації було сформовано теоретичну платформу виокремлення таких типів економічного механізму природокористування: м'який «наздоганяючий», стимулюючий природоохоронні виробництва, жорсткий «пригнічуючий» і випереджальний.

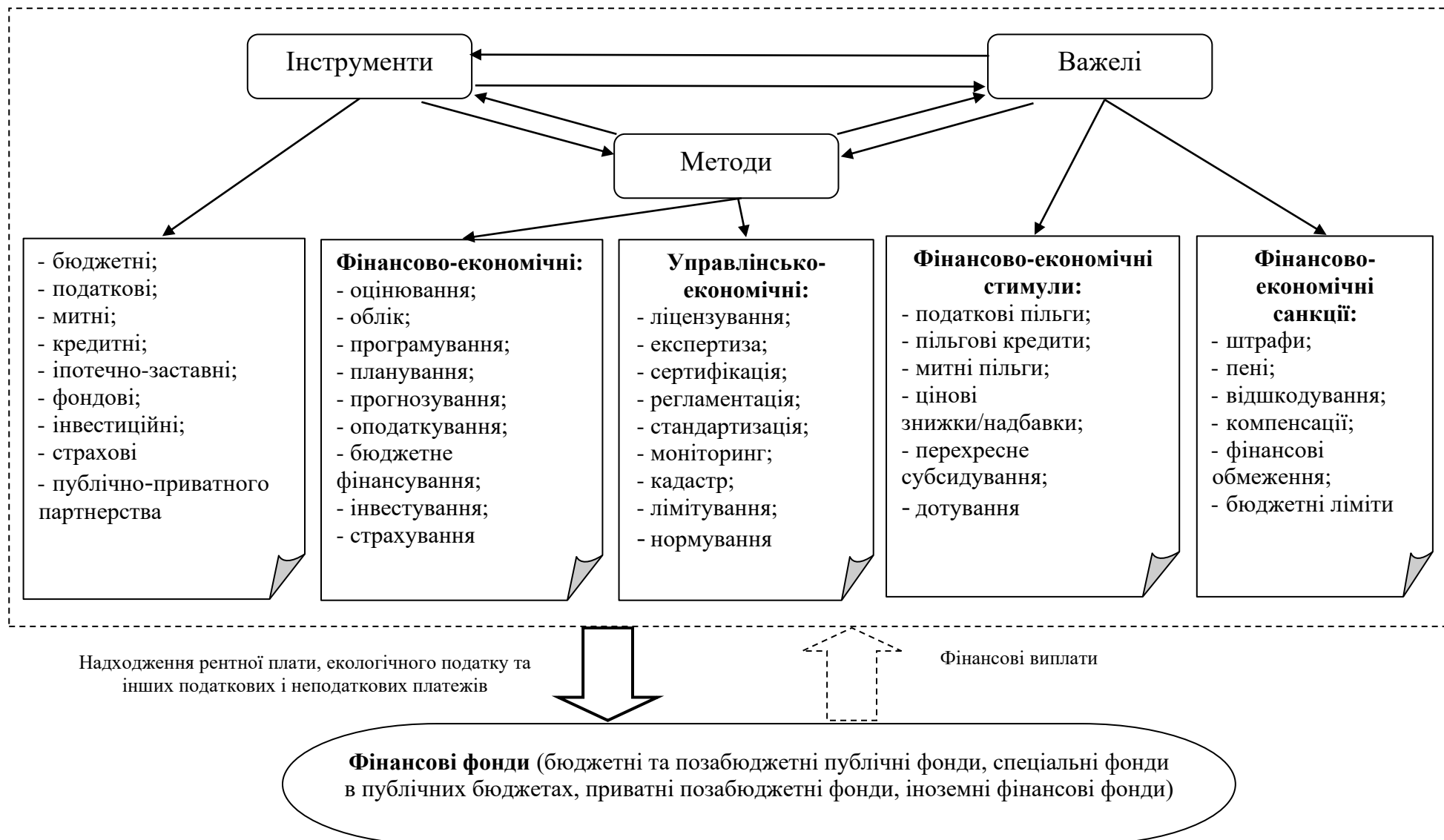

Рис. 1. Інструментально-методологічне забезпечення економічного механізму природокористування в умовах поглиблення інституціональних перетворень*

Примітка. *Розроблено і побудовано авторкою

Така теоретична платформа дасть змогу в процесі інституціоналізації конкретного типу економічного механізму природокористування повною мірою врахувати наслідки переформатування глобальної природоохоронної архітекτονіки, інституціональні «розриви» між вітчизняною практикою регуляторного впливу на природокористувачів і передовими іноземними практиками, вимоги поглиблення децентралізації влади та трансформації системи управління природними ресурсами й екологічні і природно-ресурсні виклики воєнного та повоєнного часу.

Дослідження показали, що для подолання значного інституціонального «розриву» між вітчизняною практикою регуляторного впливу на природокористувачів і передовими іноземними практиками екологічного регулювання необхідною є імплементація випереджального економічного механізму природокористування. Такий механізм передбачає урізноманітнення ряду бюджетно-податкових і грошово-кредитних інструментів, усесторонню цифрову трансформацію управління природокористуванням, узаконення додаткових інструментів стимулювання розвитку екологічного бізнесу, розширення переліку пріоритетів національної екологічної політики базовими резолюціями Нової кліматичної угоди, 17 Глобальними цілями сталого розвитку, пріоритетами декарбонізації виробничо-господарської діяльності. Лише за умови інституціоналізації випереджального типу економічного механізму природокористування буде можливість у повоєнний період активувати роками законсервоване вирішення проблем природоохоронного та природно-ресурсного спрямування.

У другому розділі **«Аналіз та оцінка дієвості економічного механізму природокористування в Україні в контексті поглиблення децентралізації»** проаналізовано результативність нарахування та адміністрування рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, особливості стягнення екологічних податків та основні тенденції фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища і розкрито інституціональні засади фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами в контексті модернізації економічного механізму природокористування.

У дисертації виявлено, що однією з основних складових економічного механізму природокористування виступає рентний інструментарій регулювання спеціального використання природних ресурсів, який, з одного боку, має відповідну фіскальну спрямованість і виступає джерелом наповнення фінансових фондів держави, регіонів, територіальних громад, а з іншого – є стимулом для економії природної сировини і чинником, що стримує виснажливе і марнотратне використання природного багатства країни.

Встановлено, що в умовах поглиблення децентралізації одним із резервів зростання доходів місцевих бюджетів є збільшення надходжень саме рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів. Водночас у розподілі рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів між державним і місцевими бюджетами в 1999–2021 роках не спостерігається проривних позитивних змін сотсовно нарощення обсягів акумуляції природно-ресурсної ренти на регіональному та місцевому рівнях. У 2021 році питома вага

державного бюджету в загальних надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до публічних бюджетів України становила 90,4 %, місцевих бюджетів – 9,6 % (рис. 2).

Водночас у міжбюджетному розподілі окремих видів рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів спостерігався значний варіаційний розмах. Зокрема, в останні роки більше 90 % рентної плати за користування надрами спрямовувалося до державного бюджету, що свідчить про відсутність позитивного впливу поглиблення децентралізації на надходження мінерально-сировинної ренти в бюджети місцевого самоврядування. Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів значною мірою перерозподілялася на користь територій, які виступають ареалом концентрації лісоресурсних благ (у 2021 році 61 % рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів надходило в місцеві бюджети). З 2011 року рентна плата за спеціальне використання води порівну розподіляється між державним та обласними бюджетами. Такий розподіл є позитивним з огляду на те, що багато проблем екологізації природних водних джерел та водопостачання і водовідведення мають міжмуніципальний характер, що вимагає впливу обласних органів місцевого самоврядування та державної виконавчої влади.

Дослідження показали, що ключовим моментом трансформації економічного механізму природокористування виступає удосконалення інструментарію екологічного оподаткування, яке має бути зорієнтоване на прискорення процесів застосування низьковуглецевих технологій в Україні, щоб активувати процеси реальної співпраці зі світовою спільнотою в межах виконання вимог міжнародних природоохоронних конвенцій і забезпечити формування критичного набору інститутів для сприяння процесам суттєвого зниження викидів парникових газів.

У зв'язку з надмірною уніфікованістю ставок у динаміці надходжень екологічного податку до Зведеного бюджету України у 2002–2021 роках не спостерігалось прискорених темпів зростання, що не дало змоги забезпечити останніми роками реальне збільшення надходжень названого фіскального інструменту до публічних фінансових фондів. У 1999–2021 роках спостерігається значний варіаційний розмах питомої ваги екологічних податків, що акумулюються відповідно у центральних публічних фінансових фондах та місцевих бюджетах. Зокрема, в 1999–2012 роках більша половина екологічних податків спрямовувалася у місцеві бюджети (питома вага місцевих бюджетів у загальних надходженнях екологічних податків до Зведеного бюджету України в 1999 році становила 81,6 %, у 2000 році – 69,5 %, у 2001 році – 67,9 %, у 2002 році – 65,1 %, у 2011 році – 52,3 %, у 2012 році – 55,1 %). У 2018–2021 роках відбувся перерозподіл екологічних податків більшою мірою в бік акумуляції у державному бюджеті.

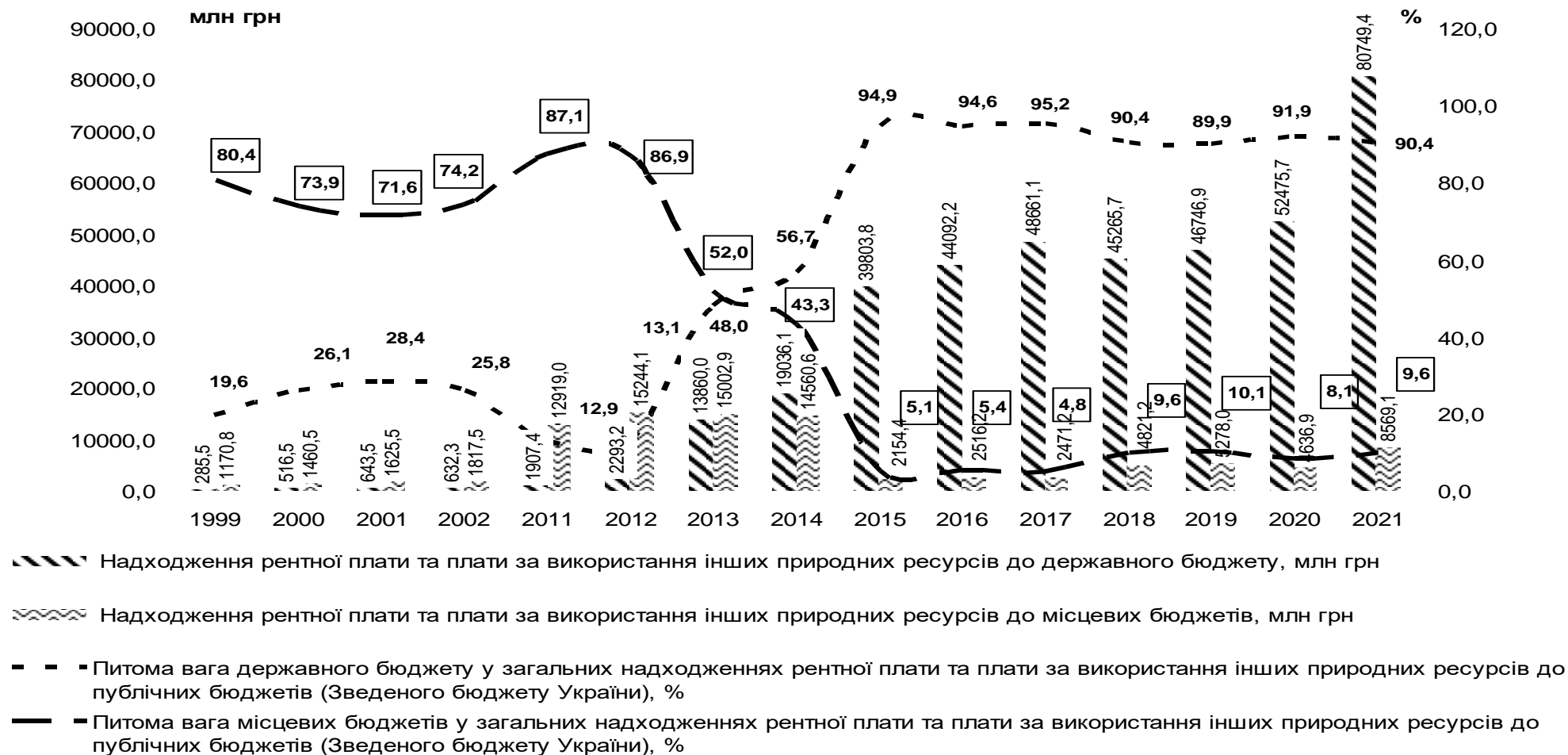

Рис. 2. Розподіл рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів між державним і місцевими бюджетами України в 1999–2021 роках*,**

Примітки: *розраховано та побудовано авторкою за оперативними даними Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України; **до 2015 року зборів за спеціальне використання природних ресурсів

Обґрунтовано, що формування нової інституціональної архітектури екологічного оподаткування має розпочинатися з перегляду принципових моментів адміністрування екологічного податку за викиди і скиди шкідливих речовин, а також за розміщення відходів. Перший крок у цьому напрямі вже зроблено через зростання ставок екологічного податку у зв'язку зі схваленням законопроектів щодо забезпеченості збалансованості бюджетних надходжень. Це дасть змогу збільшити величину надходжень екологічних податків до публічних фінансових фондів різного таксономічного рівня, що в разі їх цільового використання позитивним чином відобразиться на динаміці фінансування капітальних природоохоронних інвестицій і поточних природоохоронних витрат.

У роботі виявлено, що останніми десятиліттями спостерігається значний розрив між сумами екоресурсних платежів (рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів і екологічний податок), які надходять до публічних бюджетів, та публічними видатками на фінансування капітальних інвестицій і поточних витрат (надходження екоресурсних платежів у декілька разів є більшим за видатки на охорону навколишнього природного середовища). Тому пропонується посилити цільову спрямованість акумульованих у державному та місцевих бюджетах екоресурсних платежів (рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів і екологічного податку) через їхню концентрацію в спеціальних фондах природоохоронного та природно-ресурсного спрямування.

Встановлено, що важливою передумовою ефективного здійснення природоохоронної діяльності виступає величина витрат на охорону навколишнього природного середовища. Основними джерелами фінансування охорони навколишнього природного середовища в Україні є власні кошти підприємств, установ і організацій, а також кошти державного та місцевих бюджетів. Інші джерела фінансування займають незначну частку в структурі сукупних витрат на охорону навколишнього природного середовища. Це пов'язано з низьким рівнем привабливості природоохоронних заходів для потенційних інвесторів, незважаючи на те, що кращі практики високорозвинених країн свідчать про високу ефективність реалізації проектів екологічного спрямування.

Аналіз динаміки сукупних природоохоронних витрат за всіма джерелами фінансування в масштабах України показав, що незважаючи на кількарізове збільшення номінальної величини витрат на охорону навколишнього природного середовища за період 2002–2020 років, у динаміці природоохоронних витрат у порівнянних цінах 2001 року загалом не спостерігається висхідна тенденція, а починаючи з 2014 року і завершуючи 2020 роком, за винятком 2019 року, прослідковується спадна тенденція. Враховуючи динаміку сукупних витрат на охорону навколишнього природного середовища у порівнянних цінах 2001 року, можна зробити висновок про те, що реального збільшення обсягів фінансування реалізації природоохоронних проектів не відбувається.

У процесі досліджень встановлено, що збільшення сукупних природоохоронних витрат (y) залежить не лише від нарощення джерел публічного фінансування модернізації природоохоронної інфраструктури, а й від інших макроекономічних чинників. На основі прийомів кореляційно-регресійного аналізу, зокрема побудови кореляційної матриці, було визначено перелік предикторів, які відзначаються найвищим рівнем тісноти зв'язку з відкликом (сукупними природоохоронними витратами). Такими предикторами виступають: 1) надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України (x_1); 2) надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України (x_2); 3) сума капітальних інвестицій загалом по економіці (x_3). Внаслідок математичної обробки даних за 2002–2021 роки лінійна множинна регресійна модель залежності сукупних природоохоронних витрат від найбільш детермінуючих предикторів має такий вигляд:

$$y = 1454,312 + 1,846 * x_1 + 0,167 * x_2 - 0,033 * x_3. \quad (1)$$

За допомогою наведеної регресійної лінійної множинної залежності було розраховано коефіцієнти еластичності для кількісної характеристики впливу кожного предиктора на відклик (табл. 1).

Таблиця 1

Значення у відсотках зміни сукупних природоохоронних витрат в Україні у 2002–2021 роках за зростання окремих предикторів на 1 %*

Зростання окремого предиктора на 1 %	Надходження екологічного податку до Зведеного бюджету України, млн грн	Відповідний результат зростання природоохоронних витрат загалом, у %	0,247 %
	Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України, млн грн		0,334 %
	Сума капітальних інвестицій по економіці України загалом, млн грн		0,386 %

Примітка. *Розраховано авторкою на основі даних Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України

Результати кореляційно-регресійного аналізу показали, що збільшення розміру надходжень екологічного податку до Зведеного бюджету України на 1 % забезпечує зростання сукупних природоохоронних витрат загалом на 0,247 %. Посилення впливу зростання надходжень екологічного податку на сумарну величину природоохоронних витрат загалом по економіці України залежить від частки його акумуляції у спеціальних фондах (фондах охорони навколишнього природного середовища).

Зростання надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України, що останніми роками відбувається, як правило, під впливом інфляційно-девальваційних коливань, веде до збільшення відклику (сумарних природоохоронних витрат) на 0,334 %. Більш детермінуючий вплив надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до публічних бюджетів України на сумарні природоохоронні витрати загалом по економіці України буде забезпечено через інституціоналізацію комплексу спеціальних публічних фондів (Фонду розвитку водного господарства, Фонду розвитку лісового господарства, Фонду примноження біорізноманіття, Фонду охорони земель, Фонду відтворення мінерально-сировинної бази, Фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації) відтворення окремих складових природно-ресурсного потенціалу, захисту довкілля та регулювання кліматичних змін.

Нарощення капітальних інвестицій загалом по економіці України на 1 % призводить до зростання природоохоронних витрат на 0,386 %. Вплив названого предиктора на відклик посилиться за умови, коли підвищиться частка екологічних інвестицій у структурі сукупних природоохоронних витрат загалом по Україні. А також буде забезпечена диверсифікація джерел фінансово-інвестиційного забезпечення оновлення, модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основних природоохоронних фондів як у публічному, так і в корпоративному секторах.

Встановлено, що вагомою складовою економічного механізму природокористування, особливо на місцевому рівні, виступає система фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами. Якщо сфера поводження з відходами в державному й комунальному секторах утримується за рахунок публічних фінансів і зорієнтована переважно на поточне фінансування, то в корпоративному секторі основний тягар у фінансово-інвестиційному забезпеченні лягає на суб'єкти підприємницької діяльності. Такий міжсекторальний розподіл фінансування сфери поводження з відходами значною мірою і визначив основні тренди у фінансово-інвестиційному забезпеченні індустрії вторинного ресурсокористування у 2007–2020 роках як у номінальному, так і в реальному вираженні. Незважаючи на фактичну відсутність реальних позитивних зрушень у динаміці загальних витрат у поводження з відходами за всіма джерелами фінансування, у 2007–2020 роках спостерігається загалом висхідна тенденція в динаміці питомої ваги витрат у поводження з відходами в загальній сумі витрат на охорону навколишнього природного середовища за всіма джерелами фінансування.

У третьому розділі «**Інституціональна трансформація економічного механізму природокористування в умовах децентралізаційних процесів**» обґрунтовано пріоритети удосконалення економічного механізму природокористування на національному, регіональному, місцевому та локальному рівнях з урахуванням впливу глобального та національного інституціонального середовища, модернізації бюджетно-податкової та грошово-кредитної складових економічного механізму природокористування

в умовах децентралізації та євроінтеграції, удосконалення інституціонального забезпечення фінансування природоохоронної та природоексплуатаційної діяльності на рівні територіальних громад.

Теоретичні узагальнення та проведені аналіз дали змогу виявити, що поглиблення інституціональних трансформацій у природно-ресурсному секторі національного господарства, що зумовлено розширенням об'єктної бази ринкових відносин, вимагає фундаментального перегляду комплексу нормативно-правового забезпечення економічного механізму природокористування, як у сфері інституціоналізації додаткових інструментів фіскального впливу на природокористувачів, методів прямої та непрямой бюджетної підтримки природоохоронної та природоексплуатаційної діяльності, грошово-кредитного регулювання виробничо-господарської діяльності, пов'язаної з відтворенням природно-ресурсного потенціалу та охорони навколишнього природного середовища, так і в галузі регламентації та стандартизації впливу на довкілля.

З огляду на вищенаведені міркування у дисертації розроблено архітектоніку економічного механізму природокористування з урахуванням впливу глобального та національного інституціонального середовища функціонування природно-ресурсного сектору (глобальна природоохоронна архітектоніка, кон'юнктура світових сировинних ринків, євроінтеграційний вектор розвитку України, децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування), яка охоплює бюджетно-податкову, грошово-кредитну, регламентно-дозвільну та консультаційну складові, розвиток яких передбачає реалізацію комплексу фундаментальних цілей задля прискорення післявоєнного відновлення природно-ресурсного сектору, уникнення проявів «голландської хвороби» та «ресурсного прокляття» національної економіки (рис. 3).

Пропонована архітектоніка економічного механізму природокористування має враховувати факт того, що поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування вимагає прийняття низки законодавчих і нормативних актів, які створять інституціональне підґрунтя для формування децентралізованої системи управління природними ресурсами й охороною довкілля, а також для забезпечення процесів дерегуляції акумуляції рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів і екологічного податку.

Проведені дослідження дали змогу стверджувати, що загалом економічний механізм природокористування на рівні територіальних громад має бути зорієнтований на забезпечення комплексності господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, оскільки саме комплексність є запорукою запобігання виснаженню та деградації окремих природних ресурсів, які розміщуються на одному ареалі, а також на попередження еколого-деструктивного та природоруйнівного впливу господарського комплексу на довкілля.

Рис. 3. Архітектура економічного механізму природокористування з урахуванням впливу глобального та національного інституціонального середовища*

Примітка. *Розроблено та побудовано авторкою

У дисертації обґрунтовується доцільність формування сучасного інструментарію публічного фінансування природоохоронної та природоексплуатаційної діяльності на рівні територіальних громад, враховуючи існуюче інституціональне підґрунтя децентралізації управління природокористуванням та можливість використання інструменту надання місцевій владі природоохоронних субвенцій. З огляду на це важливою методологічною передумовою фінансового забезпечення природоексплуатаційної та природоохоронної діяльності на рівні територіальних громад є використання диференційованого підходу щодо вибору джерел та методів фінансування природокористування для міських і сільських територіальних громад, оскільки існує значний варіаційний «розрив» між рівнями фінансової самодостатності міських і сільських територіальних утворень (у 2021 році сукупні доходи бюджетів сільських територіальних громад були у 8,3 раза меншими сукупних доходів бюджетів міських територіальних громад).

Для міських територіальних громад необхідно інституціоналізувати норму про формування Фондів охорони навколишнього природного середовища в структурі місцевих бюджетів на основі акумуляції 100 % екологічних податків, 30 % рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, 10 % чистого прибутку комунальних підприємств природно-ресурсного сектору, а також коштів з інших джерел. Враховуючи те, що бюджети сільських територіальних громад відчують перманентний дефіцит, публічне фінансування природоохоронної діяльності у цій категорії громад має відбуватися за допомогою коштів обласних бюджетів.

У четвертому розділі **«Формування економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування на рівні територіальних громад»** сформовано компонентну структуру економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування в умовах децентралізації, виокремлено воєнні, секторальні, інституціональні та фінансові передумови формування економічного механізму ресурсозбереження і енергоефективного природокористування на місцевому рівні, запропоновано порядок інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування на рівні територіальної громади, розроблено механізм диверсифікації інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами.

У процесі досліджень встановлено, що економічний механізм ресурсозбереження та енергоефективного природокористування являє собою комплекс взаємопов'язаних методів, інструментів і важелів бюджетно-податкового, фінансово-кредитного, митного, інституціонально-майнового впливу на сферу поводження з відходами як щодо їх розміщення, захоронення, спалення, так і щодо їх утилізації і виробництва на цій основі готової продукції енергетичного та промислового призначення. Центральним елементом цього механізму виступають публічні фінансові фонди, зокрема спеціальні фонди в структурі бюджетів різного таксономічного рівня.

Виявлено, що поглиблення процесів фіскально-бюджетної децентралізації створило для органів місцевого самоврядування більш сприятливі передумови стосовно накопичення додаткових коштів у місцевих бюджетах, які можуть бути використані для потреб індустрії розміщення та утилізації відходів. Водночас у більшості випадків місцеве самоврядування ще не використовує отриманих переваг задля модернізації сфери поводження з відходами, зокрема через будівництво сміттєпереробних заводів і створення виробництв біологічного палива. Однією з причин цього виступає дефіцит інвестиційних ресурсів, що потребує збільшення обсягів залучення приватного капіталу у сферу поводження з відходами. Місцеве самоврядування має включатися в діяльність, спрямовану на імплементацію базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій у сфері регулювання кліматичних змін та Глобальних цілей сталого розвитку, що дасть змогу залучити кошти урядів іноземних держав і міжнародних організацій у проекти ресурсозбереження та енергоефективності.

Обґрунтовано, що результативніше використання різноманітних видів відходів у відтворювальному процесі безпосередньо пов'язане з інституціоналізацією сучасного економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування. Інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування являє собою процес запровадження в систему поводження з відходами та виробництва біологічного палива на основі утилізації ресурсної цінності вторинної сировини нових інститутів-правил та інститутів-організацій, модернізації існуючих інститутів природоохоронного регулювання та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу і запровадження в національну площину інститутів, які забезпечать високу результативність використання кращих іноземних практик ресурсозбереження та енергоефективного природокористування.

Дослідження показали, що в нинішніх умовах переформатування планетарної моделі регулювання кліматичних змін і децентралізації управління природокористуванням формування інституціонального середовища активізації процесів ресурсозбереження та енергоефективного природокористування має охоплювати чотири основних блоки (рис. 4).

Перший блок – імплементація природоохоронних директив ЄС, зокрема директив, які регулюють процеси поводження з відходами.

Другий блок – здійснення заходів, спрямованих на конвергенцію (зближення) вітчизняного природоохоронного законодавства та базових положень Нової кліматичної угоди.

Третій блок – адаптація вітчизняної економіки до умов майбутнього запровадження ЄС прикордонного вуглецевого коригування з метою підвищення дієвості заходів, спрямованих на зменшення впливу наслідків глобального потепління. Такий режим передбачатиме введення додаткових фінансових і нефінансових зобов'язань для виробників, які виготовляють продукцію із завищеними викидами сполук вуглецю.

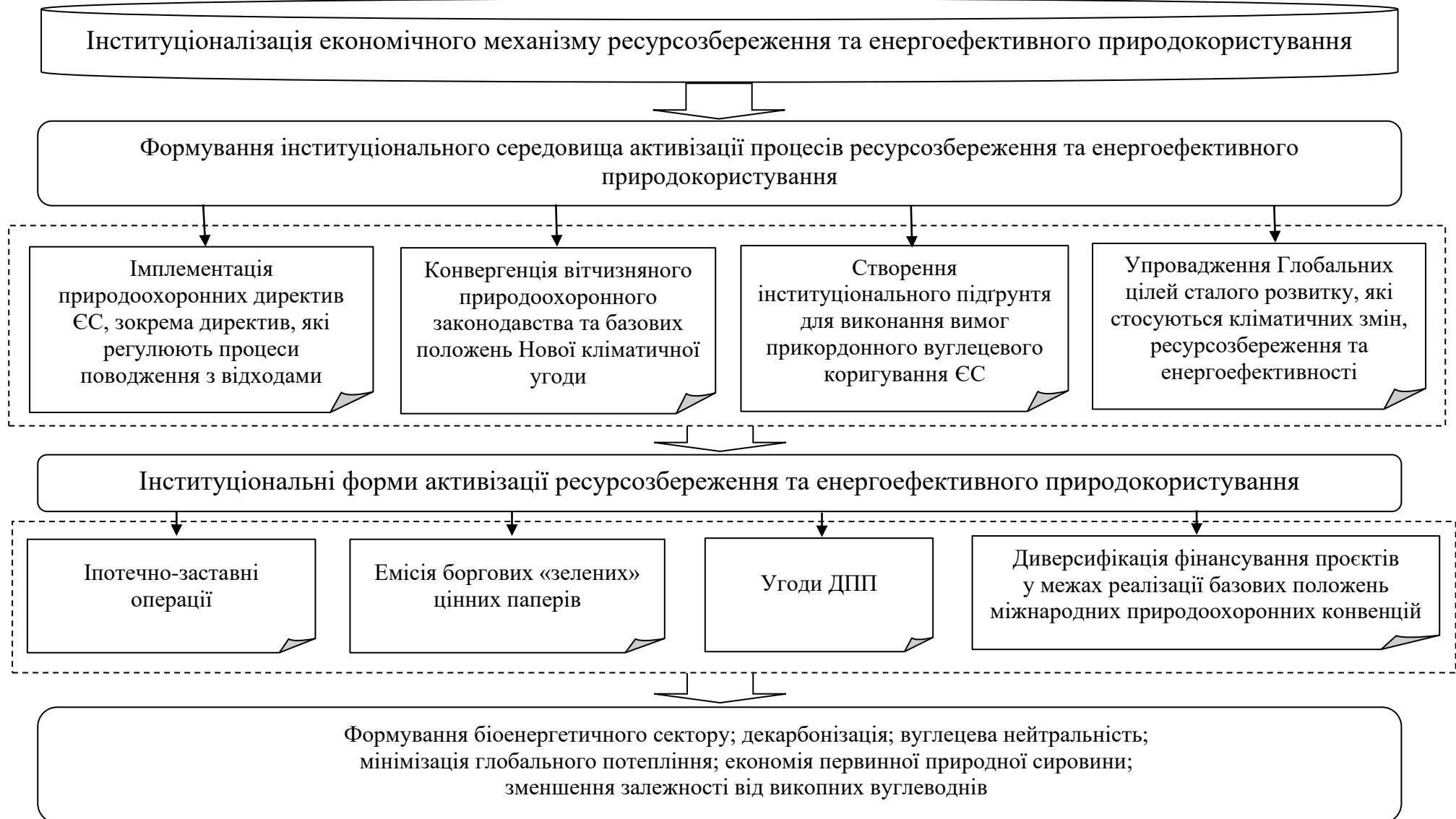

Рис. 4. Дорожня карта та секторальний вимір інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування*

Примітка. *Розроблено та побудовано авторкою

Четвертий блок – імплементація Глобальних цілей сталого розвитку в національне господарство, насамперед щодо виробництва різноманітних видів біологічного палива. В умовах поглиблення процесів децентралізації та реформи місцевого самоврядування збільшення обсягів виробництва біологічного палива означає отримання територіальними громадами додаткових можливостей для диверсифікації джерел енергетичного забезпечення і часткової відмови від традиційних викопних вуглеводнів.

Виявлено, що перспективним напрямом формування економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування на рівні територіальних громад за відповідних змін у бюджетному і податковому законодавстві стала б інституціоналізація додаткових фінансових регуляторів у формі бюджетних виплат за повторне використання вживаної природної сировини, а також у формі компенсації банківським установам частини процентних ставок за надання кредитних ресурсів під реалізацію проєктів рециклінгу матеріальних ресурсів і виробництва на цій основі твердого біологічного палива.

У дисертації обґрунтовано, що територіальні громади мають отримати фіскальні, кредитні та бюджетні преференції від держави, що дасть змогу активувати вирішення проблеми утилізації відходів з метою виробництва біологічного газу, який є значно дешевшим джерелом енергії, ніж традиційні викопні вуглеводні. Це сприятиме зниженню затратності виробництва теплової енергії і тим самим зменшенню рівня тарифів за тепло, що позитивним чином вплине на поведінку місцевих мешканців на ринку споживчих товарів і дасть змогу підприємствам знизити питомі матеріальні витрати на виробництво продукції. З іншого боку, це прискорить процеси виведення з господарського обігу техногенно небезпечних полігонів і звалищ, оскільки утилізація сприятиме зниженню обсягів матеріальної маси на конкретних територіях.

У п'ятому розділі **«Стимулювання екологобезпечного землекористування в системі функціонування економічного механізму природокористування на рівні територіальних громад»** виявлено передумови формування системи економічного стимулювання екологобезпечного землекористування в умовах поглиблення децентралізації, обґрунтовано пріоритети диверсифікації методів та інструментів економічного стимулювання екологобезпечного використання різних категорій земель, сформовано концептуальний підхід щодо формування економічного механізму органічного сільськогосподарського виробництва як пріоритетного напрямку екологобезпечного землекористування в умовах децентралізації влади.

Дослідження показали, що система економічного стимулювання екологобезпечного землекористування є складовою фінансово-економічного механізму як компонентної частини економічного механізму природокористування. Тому така система має забезпечувати високий рівень оперативного взаємозв'язку між надходженнями фіскальних платежів у спеціальні фонди охорони й відтворення земельно-ресурсного потенціалу та

фінансуванням капітальних інвестицій і поточних витрат у захист та охорону різних категорій земель. Сьогодні основна маса фіскальних платежів, пов'язаних із землекористуванням, як правило, концентрується в загальних фондах місцевих бюджетів, що позбавляє регіональну та місцеву владу надійного джерела фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності в землекористуванні.

Встановлено, що при виборі методів та інструментів стимулювання екологобезпечного використання земель як на загальнодержавному рівні, так і на рівні територіальних громад мають бути враховані передумови, які визначаються воєнними, виробничо-технічними, агрохімічними та природно-ресурсними факторами землекористування. Основними передумовами воєнного характеру виступають: погіршення агрохімічних характеристик і виведення великих площ сільськогосподарських угідь з продуктивного обігу внаслідок здійснення на їхній території бойових дій; значні площі замінованих земель, що унеможлиблює здійснення на їхній території природоохоронних заходів; забрудненість земель внаслідок руйнації об'єктів виробничої та невиробничої інфраструктури. При цьому базовою детермінантою інституціоналізації набору регуляторних підойм для екологізації землекористування виступає врахування пропорцій між використанням земель у господарському обігу та їхньою роллю в збалансуванні природокористування загалом.

Обґрунтовано, що в умовах поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, а також місцевої спрямованості надходжень плати за землю «центр тяжіння» в економічному стимулюванні раціонального використання та охорони земель має бути зміщений на обласний рівень і рівень територіальних громад базового рівня, які у період 2015–2021 років отримали додаткові повноваження як щодо диверсифікації джерел наповнення місцевих бюджетів, так і щодо розширення комунального сектору в землекористуванні.

У результаті теоретико-прикладних узагальнень існуючого досвіду встановлено, що ключовим аспектом формування системи економічного стимулювання екологобезпечного землекористування є формування спеціальних фінансових фондів у місцевих бюджетах, кошти яких мають використовуватися для фінансового забезпечення стимулювання раціонального використання та охорони земель. З огляду на те, що Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні закріплює реалізацію природоохоронних заходів за обласним рівнем місцевої влади, доцільним є формування мережі обласних фондів охорони земель (ОФОЗ). Пропонується у таких фондах концентрувати 10 % плати за землю, 30 % коштів від продажу землі державної та комунальної власності, 100 % коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва (рис. 5). Враховуючи базу 2021 року, інституціоналізація запропонованих відсотків перерахування означених форм вилучення земельної ренти дасть змогу сконцентрувати в мережі ОФОЗ 4,4 млрд грн.

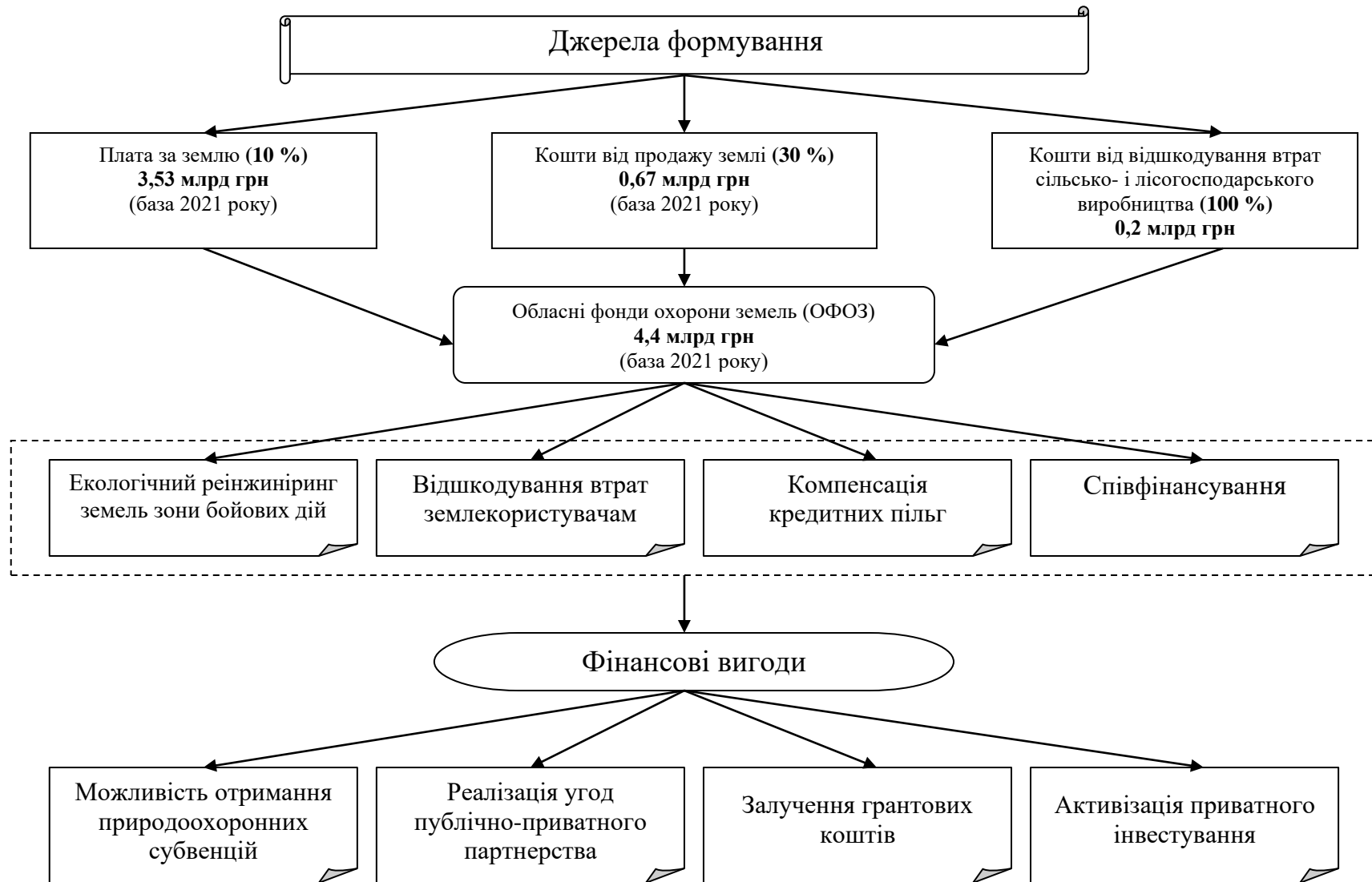

Рис. 5. Децентралізована модель фінансового забезпечення системи стимулювання екологобезпечного землекористування*

Примітка. *Розроблено та побудовано авторкою

У дисертації виявлено, що одним з пріоритетних напрямів використання коштів ОФОЗ має стати фінансування процесів екологічного реінжинірингу земель зони бойових дій, зокрема територій, які тимчасово перебували під окупацією ворожих військ. Пошкодження різних категорій земель внаслідок використання різноманітних видів вогневого впливу, руйнації об'єктів виробничої і невиробничої інфраструктури та об'єктів житлової нерухомості, витоку забруднюючих речовин потребує їхнього екологічного реінжинірингу для того, щоб зробити їх придатними для використання в продуктивному господарському обігу. Екологічний реінжиніринг необхідно здійснити передусім для земель населених пунктів, сільськогосподарських угідь і лісових земель, де здійснювалися бойові дії.

Доведено, що запуск мережі ОФОЗ дасть змогу забезпечити фінансову базу для виконання вимог стосовно отримання природоохоронних субвенцій з державного бюджету для екологічної модернізації об'єктів комунальної власності (обов'язкова вимога – наявність 10 % співфінансування конкретного виду природоохоронних заходів та проекту модернізації об'єктів природоохоронної інфраструктури). Також збільшаться можливості місцевого самоврядування щодо реалізації природоохоронних проєктів у землекористуванні на основі угод публічно-приватного партнерства.

Дослідження показали, що поглиблення децентралізації влади та завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад вимагають формування сучасної децентралізованої моделі економічного стимулювання екологобезпечного використання різних категорій земель на основі диверсифікації методів та інструментів регуляторного впливу на землевласників і землекористувачів. Інституціоналізація додаткових інструментів стимулювання має бути націлена до підвищення рівня зацікавленості землевласників і землекористувачів у впровадженні таких технологій землеробства, які дадуть змогу виконувати вимоги глобальних природоохоронних конвенцій в галузі мінімізації негативного впливу на довкілля.

Обґрунтовано, що пріоритетами економічного стимулювання екологобезпечного землекористування виступають дві групи пріоритетів: 1) пріоритети, які мають інституціоналізовані форми та методи бюджетно-податкового і фінансово-кредитного забезпечення; 2) пріоритети, які потребують інституціоналізації. У системі пріоритетів, які потребують інституціоналізації, слід виділити: попередження дефляційних та ерозійних процесів через розширення площі захисних лісосмуг; відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації згідно з даними агрохімічної паспортизації; масове впровадження технологій ґрунтозахисного землеробства; заліснення малопродуктивних порушених угідь, а також неугідь; екологічний реінжиніринг сільськогосподарських земель, земель лісового та водного фонду, порушених внаслідок воєнних дій (рис. 6).

Рис. 6. Систематизація пріоритетів трансформації економічного стимулювання екологічнобезпечного землекористування

Примітка. *Розроблено та побудовано авторкою

У дисертації встановлено, що одним із пріоритетів економічного стимулювання екологічнобезпечного землекористування виступає розвиток органічного сільськогосподарського виробництва. Розвиток органічного сільськогосподарського виробництва буде здійснюватися прискореними темпами за умови формування економічного механізму стимулювання розширеного відтворення цього сегменту аграрної сфери як логічно упорядкованої сукупності методів, інструментів і важелів грошово-кредитного, бюджетно-податкового та консультативно-регламентного спрямування, які закладуть необхідні стимули для суб'єктів аграрного підприємництва щодо переходу окремих виробництв на органічну основу.

Важливим детермінантом формування набору методів та інструментів економічного механізму органічного сільськогосподарського виробництва є врахування вимог нової глобальної природоохоронної архітектоніки, що дасть змогу сформувати умови для залучення у сферу ґрунтозахисного землеробства коштів міжнародних екологічних фондів.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено важливу для теорії та методології економіки природокористування проблему – сформовано теоретико-методологічні підходи до трансформації економічного механізму природокористування в умовах децентралізації влади з урахуванням вимог воєнного часу та пріоритетів повоєнного відновлення національної економіки України.

1. У процесі проведення досліджень розроблено теоретико-методологічні засади формування економічного механізму природокористування в умовах поглиблення децентралізації та з урахуванням вимог воєнного та повоєнного часу, імперативною базою яких виступає комплекс принципів (системності, пропорційності, плановірності, невиснажливості, децентралізації, конвергенції, синергії, інституціональної узгодженості, отримання глобальних вигод), що визначають специфікацію складових формальної та неформальної інституціоналізації, яка детермінує набір методів, інструментів і важелів регуляторного впливу на процеси розширеного відтворення та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, вторинного ресурсокористування і охорони довкілля на різних таксономічних рівнях.

2. Критичний аналіз теоретичних напрацювань і передової та іноземної практики дав змогу сформувати концептуальний підхід до структуризації економічного механізму природокористування, який розглядає такий механізм як спектр інструментів, фінансово-економічних та управлінсько-економічних методів і важелів, які забезпечують вилучення, накопичення та розподіл акумульованих природно-ресурсних (рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів) та екологічних платежів (екологічного податку, штрафів та пені за порушення природоохоронного законодавства), а також визначають форми наповнення та використання коштів фінансових фондів природоохоронного спрямування (бюджетних і позабюджетних публічних

фондів, спеціальних фондів у публічних бюджетах, приватних позабюджетних фондів, іноземних фондів).

3. У процесі аналізу різноманітних сценаріїв розвитку сфери господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу й охорони довкілля сформовано теоретичну платформу ідентифікації типів економічного механізму природокористування, яка виокремлює м'який «наздоганяючий», стимулюючий природоохоронні виробництва, жорсткий «пригнічуючий» та випереджальний тип, що дасть змогу при інституціоналізації конкретного типу економічного механізму природокористування врахувати наслідки переформатування глобальної природоохоронної архітекτονіки, поглиблення процесів децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, трансформації системи управління природними ресурсами. З огляду на наявність «розривів» між вітчизняною практикою економічного регулювання господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу й охорони навколишнього природного середовища та передовими іноземними практиками в Україні необхідно сформулювати інституціональні підвалини для запровадження економічного механізму природокористування випереджального типу.

4. Запропоновано методичний підхід визначення рівня фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища, який передбачає детермінацію впливу на сумарну величину природоохоронних витрат надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів і екологічного податку до публічних бюджетів та загальної величини капітальних інвестицій загалом по економіці України на основі використання прийомів регресійно-кореляційного моделювання. Застосування такого методичного підходу в практиці регуляторного впливу на процеси природокористування даватиме змогу прогнозувати імовірні обсяги фінансування охорони довкілля за зміни величини означених предикторів.

5. Застосовано авторський прийом визначення рівня результативності використання екоресурсних платежів, акумульованих у Зведеному бюджеті України, на фінансування публічних природоохоронних витрат, який передбачає розрахунок рівня покриття публічних природоохоронних видатків екоресурснимим платежами, що надійшли до публічних бюджетів. Такий прийом дає змогу виявити резерви нарощення публічних природоохоронних витрат за рахунок підвищення частки спрямування екоресурсних платежів у цільові фонди державного та місцевих бюджетів.

6. Розроблено архітекτονіку економічного механізму природокористування з урахуванням впливу глобального та національного інституціонального середовища функціонування природно-ресурсного сектору (модернізація глобальної природоохоронної архітекτονіки, коливання кон'юнктури світових сировинних ринків, євроінтеграційний вектор розвитку України, децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування), що охоплює бюджетно-податкову, грошово-кредитну, регламентно-дозвільну та консультаційну складові, розвиток яких передбачає реалізацію комплексу фундаментальних цілей для уникнення проявів «голландської хвороби» та «ресурсного прокляття» національної економіки у період повоєнного

відновлення України, зокрема модернізації мережі об'єктів природоохоронної та природно-господарської інфраструктури.

7. Сформовано науково-теоретичні підходи до вибору пріоритетів удосконалення економічного механізму природокористування на національному (держава), регіональному (область, район), місцевому (територіальна громада) та локальному (підприємство) рівнях, враховуючи інституціональне підґрунтя регуляторного впливу на природокористувачів на різних таксономічних рівнях і вимоги посилення обороноздатності країни. Реалізація визначених пріоритетів дозволить забезпечити взаємодоповнюваність методів, інструментів і важелів регуляторного впливу на природокористувачів на різних рівнях управління природокористуванням, що сприятиме диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення реалізації природо-експлуатаційних та природоохоронних проєктів як у воєнний, так і повоєнний час.

8. У зв'язку з тим, що 90,4 % природно-ресурсної ренти та 65,4 % екологічного податку у 2021 році було сконцентровано в державному бюджеті, необхідним є формування децентралізованої моделі фінансово-інвестиційного забезпечення природокористування, щоб усунути дисбаланс у розподілі екоресурсних платежів між державним і місцевими бюджетами. Сформовано авторський концепт диференційованого підходу до побудови децентралізованої моделі фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності в міських та сільських територіальних громадах з ідентифікацією основних і допоміжних джерел наповнення публічних фондів фінансування природоохоронної та природоексплуатаційної діяльності, враховуючи наявну асиметрію в рівнях концентрації коштів у бюджетах сільських і міських територіальних утворень. Пропонується до фондів охорони навколишнього природного середовища міських територіальних громад спрямовувати 100 % екологічного податку і 30 % рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, що надходять до бюджетів цих громад, а також 10 % чистого прибутку комунальних підприємств, які функціонують у системі водопостачання, водовідведення та теплозабезпечення відповідної громади. Природоохоронні видатки бюджетів сільських територіальних громад необхідно доповнювати видатками обласних бюджетів, щоб забезпечити своєчасність та оперативність усунення екологічно несприятливих впливів на сільські території.

9. Розроблено авторський підхід до формування компонентної структури економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування з урахуванням вимог воєнного часу та післявоєнної відбудови національної економіки, який передбачає диверсифікацію джерел фінансування проєктів модернізації сфери поводження з відходами через розширення інституціонального підґрунтя участі органів місцевої влади в реалізації угод публічно-приватного партнерства та забезпечення цільового використання коштів, акумульованих у публічних бюджетах внаслідок адміністрування екологічного податку за розміщення відходів та за викиди і скиди шкідливих речовин.

10. Загострення екзогенних ризиків, обумовлених доступністю викопних вуглеводнів, також вимагають корекції економічного механізму природокористування на загальнонаціональному рівні і на рівні територіальних громад у напрямі стимулювання процесів вторинного ресурсокористування, що дасть змогу на порядок збільшити обсяги утилізації вторинної природної сировини й забезпечити виробництво на цій основі різноманітних видів біологічного палива, а це сприятиме підвищенню рівня енергетичної самодостатності місцевого самоврядування. У роботі сформовано теоретико-методологічні засади інституціоналізації сучасного економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування, яка передбачає розроблення інституціонального середовища активізації ресурсозберігаючих та енергозберігаючих процесів і впровадження сучасних інституціональних форм підприємницької діяльності у сфері вторинного ресурсокористування, що стане підґрунтям для формування виробничо-технічної та фінансової бази розвитку біоенергетичного сектору, декарбонізації відтворювальних процесів, забезпечення вуглецевої нейтральності, мінімізації глобального потепління, економії первинної природної сировини, зменшення залежності національної економіки від викопних вуглеводнів. Інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування на місцевому рівні дасть змогу на порядок підвищити рівень утилізації відходів та збільшити обсяги виробництва біологічного палива, а це сприятиме формуванню ресурсної бази для деконцентрації об'єктів енергетичної інфраструктури за рахунок будівництва міні-ТЕЦ.

11. У процесі досліджень встановлено, що реальне втілення у практику регуляторного впливу на землекористувачів інструментів економічного стимулювання екологічнобезпечного землекористування потребує формування стабільних джерел фінансового забезпечення охорони, захисту, рекультивації та екологічного реінжинірингу земель. Тому ключовою ланкою модернізованої системи економічного стимулювання екологічнобезпечного землекористування має виступати створення мережі обласних фондів охорони земель (ОФОЗ). Пропонується у таких фондах концентрувати 10 % плати за землю, 30 % коштів від продажу землі державної та комунальної власності, 100 % коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва. Формування ОФОЗ дозволить сформувати надійне джерело публічного фінансування проєктів відновлення та відтворення земельно-ресурсного потенціалу, співфінансування проєктів екологічного реінжинірингу деградованих та порушених земель через отримання природоохоронних субвенцій і реалізацію угод публічно-приватного партнерства.

12. Запропоновано інструментарій трансформації системи економічного стимулювання екологічнобезпечного землекористування як базового елемента економічного механізму природокористування, який враховує наявні глобальні та національні передумови (Нова кліматична угода, заплановане запровадження ЄС прикордонного вуглецевого коригування, імплементація Глобальних цілей сталого розвитку та Спільної сільськогосподарської політики ЄС,

інституціоналізація ринку земель сільськогосподарського призначення, дерегуляція земельних відносин), що дасть змогу визначити напрями економічного стимулювання збереження та відтворення земельно-ресурсного потенціалу й отримати додатковий еколого-економічний ефект (відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації, дотримання сівозмін, рекультивації порушених земель, створення захисних лісосмуг, підвищення рівня лісистості, збереження водно-болотних угідь) як для публічного і корпоративного секторів, так і для сектору домогосподарств.

13. Обґрунтовано, що запуск ринку земель сільськогосподарського призначення та дерегуляція земельних відносин зумовили необхідність модернізації блоку стимулювання раціонального використання та охорони земель у системі функціонування економічного механізму природокористування як на рівні держави, так і на рівні територіальних громад. З огляду на це у роботі здійснено систематизацію пріоритетів трансформації економічного стимулювання екологобезпечного землекористування, згідно з якою виокремлюються пріоритети, що мають інституціоналізовані форми та методи бюджетно-податкового і грошово-кредитного забезпечення, а також пріоритети, що потребують інституціоналізації. Подальша інституціоналізація додаткових інструментів економічного стимулювання екологобезпечного землекористування обумовлює необхідність внесення змін у бюджетне, податкове та земельне законодавство.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях,

включених до Переліку наукових фахових видань України

1. Ісаченко Н. В. (Мединська Н. В.), Паламарчук Л. В., Матвійчук О. В. Перспективи впровадження зонінгу для управління земельними ресурсами в Україні. *Агросвіт*. 2011. № 24. С. 13–15. *(Здобувачкою виокремлено особливості формування систем управління земельними ресурсами в Україні)*.
2. Isachenko N. V. (Мединська Н. В.) Land zoning features in settlements. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2012. № 3–4. С. 33–39.
3. Ісаченко Н. В. (Мединська Н. В.) Перспективність зонування земель в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. 2012. № 169. Ч. 1. С. 94–97.
4. Ісаченко Н. В. (Мединська Н. В.) Особливості містобудівного зонування. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК*. 2013. № 20 (2). С. 133–141.
5. Ісаченко Н. В. (Мединська Н. В.) До питання екологобезпечного сільсько-господарського землекористування. *Агросвіт*. 2014. № 4. С. 12–14.
6. **Мединська Н. В.**, Купріянич І. П. Забезпечення екологічної безпеки на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення. *Агросвіт*. 2015. № 20. С. 89–94. *(Здобувачкою розкрито зміст забезпечення екологічної безпеки територій радіоактивного забруднення)*.

7. Мединська Н. В. Публічність містобудівної документації, як передумова ефективного громадського контролю за розвитком урбаністичних систем. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2016. № 1–2. С. 41–46.

8. Мединська Н. В. Кадастр як інструмент планування розвитку територій. Агросвіт. 2017. № 19–20. С. 37–42.

9. **Мединська Н. В.**, Колганова І. Г., Задорожня Н. М. Еколого-економічна оцінка використання земель населених пунктів. Агросвіт. 2017. № 21. С. 26–29. *(Здобувачкою сформовано авторський підхід до еколого-економічної оцінки використання земель населених пунктів)*.

10. **Мединська Н. В.**, Красножон А. А. Просторове моделювання меж міста-курорту Миргород та його санітарно-захисних зон. Економіка та держава. 2017. № 9. С. 74–77. *(Здобувачкою розкрито економічні аспекти формування санітарно-захисних зон навколо міст-курортів)*.

11. Гунько Л. А., **Мединська Н. В.**, Колганова І. Г. Територіальні ресурси України та їх місце в європейському та глобальному вимірах. Приазовський економічний вісник. 2017. Вип. 4 (04). С. 67–74. *(Здобувачкою проаналізовано структуру земельного фонду України за власниками та землекористувачами)*.

12. Голян В. А., **Мединська Н. В.**, Заставний Ю. Б. Удосконалення економічного механізму природокористування на місцевому рівні в умовах децентралізаційних процесів. Бізнес Інформ. 2021. № 12. С. 133–139. *(Здобувачкою обґрунтовано пріоритети удосконалення економічного механізму природокористування на місцевому рівні)*.

13. Голян В. А., **Мединська Н. В.** Інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування на рівні ОТГ. Проблеми економіки. 2021. № 4. С. 211–216. *(Здобувачкою розкрито зміст ресурсозбереження та енергоефективного природокористування на рівні ОТГ)*.

14. Мединська Н. В. Формування економічного механізму природокористування в умовах нової глобальної природоохоронної архітекτονіки. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2021. Вип. 1 (87). С. 44–50.

15. Мединська Н. В. Інвестиційне забезпечення сфери поводження з відходами як складник економічного механізму природокористування. Причорноморські економічні студії. 2021. Вип. 72. Ч. 2. С. 63–69.

16. Мединська Н. В. Економічний механізм природокористування в умовах децентралізації: сутнісна характеристика, типи, ієрархія. Економіка та держава. 2022. № 2. С. 97–102.

17. Мединська Н. В. Трансформація екологічного оподаткування в контексті інвестиційного забезпечення модернізації природоохоронної інфраструктури. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 4. С. 48–53.

18. Голян В. А., **Мединська Н. В.**, Заставний Ю. Б. Економічний механізм органічного сільськогосподарського виробництва в умовах глобальних природоохоронних викликів: теоретико-методологічні засади формування. Агросвіт. 2022. № 3. С. 10–18. *(Здобувачкою розкрито зміст економічного механізму органічного сільськогосподарського виробництва)*.

19. Мединська Н. В. Економічний механізм природокористування в умовах сучасних викликів: принципи та інституціоналізація. Економіка та суспільство. 2022. № 38.

URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1284>.

20. Мединська Н. В. Економічний механізм природокористування: інституціональне підґрунтя та інструментально-методологічне забезпечення. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2022. № 2. С. 64–74.

21. Мединська Н. В. Інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування: інвестиційний та секторальний вимір. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 11–12. С. 32–38.

22. Мединська Н. В. Економічний механізм ресурсозбереження та енергоефективного природокористування в умовах децентралізації: зміст та компонентна структура. Економіка та держава. 2022. № 6. С. 81–85.

23. Голян В. А., **Мединська Н. В.** Економічне стимулювання екологобезпечного землекористування як складова економічного механізму природокористування. Економіка та суспільство. 2022. № 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1471>. *(Здобувачкою обґрунтовано доцільність трансформації існуючої системи економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель в сучасну систему економічного стимулювання екологобезпечного землекористування, яка враховуватиме наявні євроінтеграційні та децентралізаційні виклики).*

24. Голян В. А., Лучечко Ю. М., Заставний Ю. Б., **Мединська Н. В.** Фінансове забезпечення охорони навколишнього природного середовища в умовах глобальних викликів: пріоритети та особливості. Економіка та держава. 2022. № 8. С. 32–41. *(Здобувачем виявлено основні тенденції фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища в сучасних умовах).*

25. Голян В. А., **Мединська Н. В.**, Лучечко Ю. М., Заставний Ю. Б. Фінансово-інвестиційне забезпечення сфери поводження з відходами: напрями формування інституціонального середовища. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 17–18. С. 5–12. *(Здобувачем розкрито зміст фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з відходами).*

26. **Мединська Н. В.**, Голян В. А., Заставний Ю. Б. Удосконалення економічного механізму природокористування в умовах інституціональних трансформацій: цілі, глобальні та національні детермінанти. Бізнес Інформ. 2022. № 7. С. 122–132. *(Здобувачем ідентифіковано національні детермінанти удосконалення економічного механізму природокористування в умовах інституціональних трансформацій).*

27. **Мединська Н. В.**, Гюлтекін О. О. Інституціональне середовище формування механізмів еколого-економічного забезпечення введення об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Бізнес Інформ. 2023. № 3. С. 51–57. *(Здобувачем розкрито зміст інституціонального середовища формування мережі об'єктів лісогосподарської інфраструктури).*

28. **Мединська Н. В.**, Замлинський О. С. Формування територіальної моделі фінансового регулювання використання природних ресурсів: інвестиційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 8. С. 149–154. *(Здобувачкою проаналізовано основні тенденції фінансування охорони навколишнього природного середовища за рахунок коштів місцевих бюджетів)*.

29. **Мединська Н.**, Мороз Ю. Надходження рентної плати за користування надрами у місцеві бюджети в контексті модернізації економічного механізму природокористування. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2023. № 1. С. 117–126. *(Здобувачкою виявлено особливості адміністрування рентної плати за користування надрами)*.

**Статті у періодичних наукових виданнях,
включених до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України
та/або у закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних
Web of Science Core Collection та/або Scopus**

30. Krasnova Yu., Golovko L., Hunko L., **Medynska N.**, Sandeep Kumar Gupta. An assessment of the legal framework governing land ownership is evolving in Ukraine. *Materialstoday: proceedings*. 2022. Vol. 49. P. 8. P. 3619–3623. *(Здобувачкою проведено оцінку законодавчої бази, яка регулює власність на землю в Україні)*.

31. Tretiak A. M., Hunko L. A., **Medynska N. V.**, Hetmanchyk I. P. A Significance of Method of Design of Land Use of Local Eco-Network Structural Elements. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2022. Vol. 29. Iss. 6s. P. 1094–1100. *(Здобувачкою розкрито суть значення методу проектування землекористування структурних елементів локальної екомережі)*.

32. Martyn A., Kolosa L., Hunko L., **Medynska N.** Access to land resources for agribusiness in Ukraine under the ban on land acquisition: Development of alternative forms of land use. *AIP Conference Proceedings*. 2022. Vol. 2413. P. 040013. *(Здобувачем виокремлено особливості забезпечення доступу до земельних ресурсів для ведення агробізнесу в Україні в умовах мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення)*.

33. **Medynska N.**, Hunko L., Reznik N. Approaches to Land Zoning on the Basis of Sustainable Territory Development. *International Conference on Business and Technology*. 2023. Vol. 495. P. 78 –796. *(Здобувачкою розкрито зміст засада сталого розвитку території)*.

34. Chumachenko A., **Medynska N.**, Horbachova O., Mykhailyshyn L., Korovchuk Y. Development of European Land Resource Potential in the Conditions of Globalization. *Review of Economics and Finance*. 2023. Vol. 21. P. 376–382. *(Здобувачкою виявлено вплив глобалізації на процеси використання земельно-ресурсного потенціалу в країнах Європи)*.

Тези наукових доповідей

35. **Мединська Н. В.**, Віровка А. В., Красножон А. А. Екологічні властивості зелених насаджень населених пунктів. *Управління земельними*

ресурсами в умовах децентралізації влади: стан, проблеми та перспективи їх вирішення: Всеукраїнська науково-практична студентська конференція, яка присвячена Дню землевпорядника та 15-річчю створення кафедри управління земельними ресурсами, м. Київ, 11–12 березня 2016 року: тези доповіді. Київ, 2016. С. 148–151. *(Здобувачкою виокремлено екологічні властивості зелених насаджень населених пунктів).*

36. Гунько Л., **Мединська Н.**, Мороз Ю. Publicity of Planning Documentation as a Prerequisite for Effective Public Monitoring of the Development of Urban Systems. Innovative (eco-)technology, entrepreneurship and regional development: 4th International Conference Innovation, Lithuania, 2018. P. 47–51. *(Здобувачкою розкрито зміст ефективного громадського моніторингу розвитку містобудівних систем).*

37. **Мединська Н. В.**, Голомудько А. Ю. Глобальні детермінанти формування економічного механізму природокористування в Україні. Визначальні дослідження у сучасному світі економіки: науково-практична конференція, м. Запоріжжя, 15 січня 2022 року: тези доповіді. Запоріжжя, 2022. С. 10–14. *(Здобувачкою розкрито зміст глобальних детермінант формування економічного механізму природокористування в Україні).*

38. **Мединська Н. В.**, Ягупа Я. С. Сутнісна характеристика економічного механізму природокористування: сучасний вимір. Етапи змін в економіці: наука, інновації, бізнес-розвиток: Всеукраїнська науково-практична конференція для студентів, аспірантів та молодих учених, м. Київ, 15 січня 2022 року: тези доповіді. Київ, 2022. С. 43–47. *(Здобувачкою здійснено сутнісну характеристику економічного механізму природо-користування в Україні).*

39. **Мединська Н. В.** Фінансово-економічне стимулювання екологобезпечного використання сільськогосподарських земель: диверсифікація методів та інструментів. Наукові дослідження в сучасному світі економіки: науково-практична конференція, м. Дніпро, 29 січня 2022 року: тези доповіді. Дніпро, 2022. С. 50–54.

40. **Мединська Н.**, Гунько Л. Інституціоналізація економічного механізму природо-користування в умовах реалізації угод публічно-приватного партнерства. Використання й охорона земельних ресурсів: актуальні питання науки та практики: Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція, м. Львів, 3 березня 2022 року: тези доповіді. Львів, 2022. С. 58–60. *(Здобувачкою розкрито порядок інституціоналізації економічного механізму природокористування в умовах реалізації угод публічно-приватного партнерства).*

41. Голян В. А., **Мединська Н. В.**, Гунько Л. А. Формування економічного механізму природокористування у контексті реалізації угод публічно-приватного партнерства. Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: XX Міжнародна науково-практична конференція, м. Бухарест, Румунія, 07 травня 2022 року: тези доповіді. Бухарест, 2022. С. 58–64. *(Здобувачкою запропоновано концепт формування економічного механізму природокористування в контексті реалізації угод публічно-приватного партнерства).*

42. Мединська Н. В. Генезис та інституціоналізація економічного механізму природокористування. Економіка, фінанси, облік та право: актуальні проблеми теорії та практики: Міжнародна науково-практична конференція, м. Полтава, 14 травня 2022 року: тези доповіді. Полтава, 2022. Т. 1. С. 42–44.

43. Мединська Н. В. Адміністрування екологічного податку як важлива складова економічного механізму природокористування. Реформування економіки в контексті міжнародного співробітництва: механізми та стратегії: Міжнародна науково-практична конференція, м. Запоріжжя, 4–5 лютого 2022 року: тези доповіді. Запоріжжя, 2022. Вип. 1. С. 55–59.

44. Мединська Н. В. Типізація економічного механізму природокористування в умовах децентралізації. Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень: III Міжнародна наукова конференція, м. Луцьк, 3 червня 2022 року: тези доповіді. Луцьк, 2022. С. 21–24.

45. Мединська Н. В. Економічний механізм ресурсозбереження та енергоефективного природокористування в контексті відновлення національного господарства. Трансформаційні процеси в умовах війни та післявоєнного періоду: Всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція, м. Чернігів, 10 червня 2022 року: тези доповіді. Чернігів, 2022. С. 22–24.

АНОТАЦІЯ

Мединська Н. В. Формування економічного механізму природокористування в умовах децентралізації: теорія, методологія, інститути. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023.

У дисертації розроблено теоретичні засади, методологічний інструментарій та інституціональне забезпечення формування економічного механізму природокористування з урахуванням викликів воєнного часу, вимог післявоєнного відновлення України та наслідків поглиблення децентралізаційних процесів.

Встановлено, що економічний механізм природокористування являє собою логічно упорядковану сукупність інституціоналізованих методів, способів, інструментів і важелів бюджетно-податкового, грошово-кредитного та регламентно-дозвільного регулювання процесів розширеного відтворення і господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, охорони навколишнього природного середовища (обмеження викидів та скидів шкідливих речовин і розміщення відходів), вторинного ресурсокористування, виробництва різноманітних видів біологічного палива, рекреаційного природокористування.

Сформовано теоретичну платформу типізації економічного механізму природокористування, яка виокремлює м'який «наздоганяючий», стимулюючий природоохоронні виробництва, жорсткий «пригнічуючий» та випереджальний тип, що дасть змогу в процесі інституціоналізації конкретного типу економічного механізму природокористування врахувати наслідки переформатування глобальної природоохоронної архітекτονіки, інституціональні розриви між вітчизняною практикою регуляторного впливу на природокористувачів та передовими іноземними практиками, вимоги поглиблення децентралізації влади і трансформації системи управління природними ресурсами та виклики воєнного та післявоєнного часу.

Удосконалено концептуальний підхід до структуризації економічного механізму природокористування, відповідно до якого економічний механізм природокористування охоплює спектр інструментів, фінансово-економічних та управлінсько-економічних методів і важелів (фінансово-економічних стимулів та фінансово-економічних санкцій), які забезпечують обіг, розподіл і перерозподіл акумульованих природно-ресурсних та екологічних платежів, а також визначають форми наповнення і використання коштів фінансових фондів природоохоронного спрямування.

Розроблено методичні підходи до визначення рівня результативності фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища, які передбачають детермінацію впливу на сумарну величину природоохоронних витрат надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів і екологічного податку до публічних бюджетів та загальної величини капітальних інвестицій загалом по економіці України на основі використання прийомів регресійно-кореляційного моделювання, що дає змогу виявляти резерви нарощення обсягів фінансування капітальних і поточних природоохоронних видатків та прогнозувати темпи росту сукупних природоохоронних витрат.

У дисертації розроблено архітектонику економічного механізму природокористування з урахуванням впливу глобального та національного інституціонального середовища функціонування природно-ресурсного сектору (глобальна природоохоронна архітектоніка, кон'юнктура світових сировинних ринків, євроінтеграційний вектор розвитку України, децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування), яка охоплює бюджетно-податкову, грошово-кредитну, регламентно-дозвільну та консультаційну складові, розвиток яких передбачає реалізацію комплексу фундаментальних цілей для післявоєнного відновлення природно-ресурсного сектору, уникнення проявів «голландської хвороби» та «ресурсного прокляття» в національній економіці.

Сформовано концепт диференційованого вибору децентралізованої моделі фінансово-інвестиційного забезпечення природоохоронної та природоексплуатаційної діяльності в міських і сільських територіальних громадах з ідентифікацією основних та допоміжних джерел наповнення публічних фондів екологічного спрямування, який враховує наявну асиметрію в рівнях концентрації коштів у публічних бюджетах сільських територій і територій з підвищеним рівнем урбанізації.

Розроблено дорожню карту інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування як базової ланки економічного механізму природокористування на рівні територіальних громад, яка передбачає формування інституціонального середовища активізації ресурсозберігаючих та енергозберігаючих процесів і впровадження сучасних інституціональних форм підприємницької діяльності у сфері вторинного ресурсокористування, що дасть змогу сформувати виробничо-технічну та фінансову базу для розвитку біоенергетичного сектору, декарбонізації відтворювальних процесів, забезпечення вуглецевої нейтральності, мінімізації глобального потепління, економії первинної природної сировини, зменшення залежності національної економіки від викопних вуглеводнів.

Запропоновано механізм фінансування охорони земель на регіональному рівні з урахуванням наслідків децентралізації земельних відносин, інституціоналізації ринку земель сільськогосподарського призначення та природоруйнівного впливу російського вторгнення на агроландшафти, який передбачає створення мережі обласних фондів охорони земель на основі акумуляції частини земельної ренти (10 % плати за землю, 30 % коштів від продажу земель, 100 % коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва) і її подальшого використання для надання прямої та непрямой бюджетної підтримки землевласникам і землекористувачам, які здійснюють комплекс земельних поліпшень.

Розроблено інструментарій трансформації економічного стимулювання екологічнобезпечного землекористування, який враховує наявні глобальні та національні передумови (Нову кліматичну угоду, заплановане запровадження ЄС прикордонного вуглецевого коригування, імплементацію Глобальних Цілей сталого розвитку та Спільну сільськогосподарську політику ЄС, інституціоналізацію ринку земель сільськогосподарського призначення, дерегуляцію земельних відносин) та забезпечує диверсифікацію методів та інструментів стимулюючого впливу на землевласників і землекористувачів, що дасть змогу розширити масштаби економічного стимулювання збереження та відтворення земельно-ресурсного потенціалу й отримати додатковий еколого-економічний ефект (відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації окремих адміністративних районів, дотримання сівозмін, рекультивация порушених земель, створення захисних лісосмуг, підвищення рівня лісистості, збереження водно-болотних угідь).

Ключові слова: економічний механізм природокористування, охорона навколишнього природного середовища, рентна плата, капітальні інвестиції, природоохоронні витрати, децентралізована модель, місцеві бюджети, ресурсозбереження.

ANNOTATION

Medynska N. V. Formation of the Economic Mechanism of Natural Resource Use under Decentralization: Theory, Methodology, Institutions. - Qualification research work as a manuscript.

Thesis for obtaining the academic degree of Doctor of Economic Sciences in the specialty 08.00.06 "Economics of Natural Resource Use and Environmental Protection." National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2023.

The dissertation work develops theoretical foundations, methodological tools, and institutional support for the formation of an economic mechanism of natural resource use, taking into account the challenges of wartime, the requirements of post-war recovery in Ukraine, and the consequences of deepening decentralization processes.

It has been established that the economic mechanism of natural resource use constitutes a logically ordered set of institutionalized methods, approaches, instruments, and levers of budgetary-fiscal, monetary-credit, and regulatory-permit regulation of processes related to expanded reproduction and economic development of the natural-resource potential, environmental protection (emission and discharge control of harmful substances and waste disposal), secondary resource utilization, various types of biofuel production, and recreational natural resource use.

A theoretical platform for the typification of the economic mechanism of natural resource use has been developed, which distinguishes between the soft "catch-up" type, stimulating nature conservation production, the rigid "repressive" type, and the anticipatory type. This will allow, during the institutionalization of a specific type of economic mechanism of natural resource use, to take into account the consequences of the reformatting of the global nature conservation architecture, institutional gaps between domestic practices of regulatory influence on natural resource users and advanced foreign practices, the requirements for deepening decentralization of power and transforming the natural resource management system, as well as the challenges of wartime and post-war periods

A conceptual approach to the structuring of the economic mechanism of natural resource use has been improved. According to this approach, the economic mechanism of natural resource use encompasses a spectrum of instruments, financial-economic, and managerial-economic methods and levers (financial-economic incentives and financial-economic sanctions). These ensure circulation, distribution, and redistribution of accumulated natural-resource and environmental payments, as well as determine the forms of funding and utilization of funds from environmental-focused financial funds.

Methodological approaches have been developed to determine the level of effectiveness of financial support for environmental protection. These approaches involve determining the impact on the total amount of nature conservation expenses of receipts from rent and payments for the use of other natural resources and environmental taxes in public budgets, as well as the total amount of capital investments in the economy of Ukraine as a whole. This is done based on regression-correlation modeling techniques, enabling the identification of reserves for increasing

the financing volumes of capital and current nature conservation expenditures, as well as predicting the growth rates of total nature conservation expenses.

In the dissertation work, an architecture of the economic mechanism of natural resource use has been developed, taking into account the influence of the global and national institutional environment for the functioning of the natural-resource sector (global nature conservation architecture, trends in global raw material markets, European integration vector of Ukraine's development, decentralization of power, and local governance reform). This architecture includes budgetary-fiscal, monetary-credit, regulatory-permit, and consultative components, the development of which involves the realization of a complex of fundamental objectives for post-war recovery of the natural-resource sector, avoidance of the "Dutch disease" and "Resource curse" manifestations in the national economy.

A concept of differentiated choice of a decentralized model of financial-investment support for environmental conservation and natural resource exploitation activities in urban and rural territorial communities has been formed. This concept identifies the main and auxiliary sources of funding for public funds of environmental direction. It takes into account the existing asymmetry in the levels of fund concentration in the public budgets of rural territories and territories with a higher level of urbanization.

A roadmap for the institutionalization of the economic mechanism of resource conservation and energy-efficient natural resource use has been developed as a foundational element of the economic mechanism of natural resource use at the level of territorial communities. This roadmap includes the formation of an institutional environment to activate resource-saving and energy-saving processes and the implementation of modern institutional forms of entrepreneurial activity in the field of secondary resource use. This approach will enable the development of the production-technical and financial foundation for the bioenergy sector, decarbonization of reproductive processes, ensuring carbon neutrality, minimizing global warming, saving primary natural resources, and reducing the dependency of the national economy on fossil fuels.

A mechanism for financing land conservation at the regional level has been proposed, taking into account the consequences of decentralization of land relations, institutionalization of the agricultural land market, and the environmental impact of the Russian invasion on agro-landscapes. This mechanism involves creating a network of regional land conservation funds based on the accumulation of a portion of land rent (10% of land fees, 30% of proceeds from land sales, 100% of compensation funds for agricultural and forestry production losses). These funds would then be used to provide direct and indirect budgetary support to landowners and land users who undertake a comprehensive range of land improvements.

A toolkit for the transformation of economic incentives for ecologically safe land use has been developed, taking into account existing global and national prerequisites (the Paris Agreement, the planned introduction of EU border carbon adjustments, implementation of the Sustainable Development Goals and the EU Common Agricultural Policy, institutionalization of the agricultural land market, and land relations deregulation). This toolkit ensures the diversification of methods and

instruments for stimulating landowners and land users. It aims to expand the scope of economic incentives for preserving and reproducing land and resource potential, thus achieving additional eco-economic effects (restoring traditional agricultural specialization in specific administrative districts, crop rotation compliance, reclamation of disturbed lands, creating protective forest belts, increasing forest coverage, and preserving wetlands).

Key words: economic mechanism of natural resource use, environmental protection, rent payment, capital investments, nature conservation expenses, decentralized model, local budgets, resource conservation.